

УДК 82.09

Диндаренко О.А., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Диндаренко Оксана Анатоліївна – старший викладач кафедри англійської мови МДГУ ім. Петра Могили. Закінчила аспірантуру за спеціальністю “Література зарубіжних країн” – 10.01.04. Коло наукових інтересів – літературна спадщина англійських письменників першої половини ХХ століття в світлі постколоніальної критики

Образ Індії в поезії та прозі Р. Кіплінга

Стаття присвячена дослідженню теми Індії в поетичних та прозових творах Р.Кіплінга у порівнянні з поглядами представників постколоніальної критики на творчість письменника як носія орієнталістських ідей.

The article is devoted to the investigation of Indian theme in R. Kipling's poems and narratives in comparison with the postcolonial analysis of the writer's heritage as a representative of orientalist ideas.

*На страшний суд йти і вам,
Чужий не зневажайте храм,
Де Будді курять фіміам
Язичники в Камакурі! [4, с.307]*

Досліджуючи тему Сходу і Заходу в творах англійських письменників першої половини двадцятого століття, важко не помітити певного генезису поглядів основних її представників, особливим об'єктом уваги яких стала Індія: Р. Кіплінга, Е.М. Форстера, О. Хакслі. Перших двох відомий критик постколоніального напрямку орієнталізму Е. Саїд називає “бардами імперіалізму”, орієнталістськими письменниками, які, подібно цілій Британській Імперії, не могли володіти Індією настільки, наскільки того бажали, не уявляли життя цієї країни Сходу без британської опіки.

Мета нашого дослідження – довести, що Р. Кіплінг зміг позбавитися свого імперіалістичного світогляду і створив образ Індії як вічної, неповторної, казкової країни у філософському романі “Кім” (оскільки Індія вихвала його як людину і як письменника, і відчуття її багатого культурного минулого не покидало автора з дитинства), а також у серії поетичних творів, основним з яких є “Балада про Схід та Захід”.

Індія стала для Р. Кіплінга джерелом натхнення, навчила його слухати і чути, відкриваючи таємниці своєї східної мудрості та філософії. Завдяки цьому письменник навчився приховувати своє власне “Я”. Використовуючи маску іронічного спостерігача, майже циніка, Р. Кіплінг зміг обманути критиків,

літературознавців, інших письменників, читачів, переконавши всіх, що він більше бачив, ніж відчував. Відомий критик постколоніалізму Е. Саїд звинувачує англо-індійського автора в орієнталізмі, з чим можна погодитися тільки частково. Світові ще доведеться відповісти на питання: “А ким насправді був Р. Кіплінг?” – тобто розгадати феномен одного з найталановитіших письменників першої половини минулого століття. І не дивно, що це буде нелегко, бо трудність полягає в розумінні різного, іншої культурної цивілізації, для європейців, які звикли визнавати свою перевагу над іншими расами. Навіть для Р.Кіплінга, людини імперії, європейця по крові, дух якого виховав Схід, це було важко, бо він жив у певну історичну епоху і міг помилятися з точки зору сучасності в розгляді політичних та ідеологічних питань тих часів. Р.Кіплінг безперечно мав великий дар слова як в прозі, так і в поезії, а також дар перевтілення (в своїх героїв, а останні – успішно виконують кілька ролей одночасно), тому не можна осуджувати автора за те, що він намагався якомога ближче до суті передати важливі історичні події. Ми вважаємо, що для Р.Кіплінга, європейця за освітою, вихованого на лоні східної філософії, була трагедією невдала спроба об'єднати завжди полярні, але однаково сильні, сталі, східну та західну системи життя. Очевидно, що Схід

ніколи не перейме західні принципи життя, рівно як і Захід не зможе застосувати східну філософію, релігію і та ін., бо не зможе глибоко і вірно зрозуміти їх. Важко не погодитися зі словами Е. Саїда, що "... кожен культурний твір – це бачення моменту, а ми повинні зіставляти це бачення з різними поглядами, які він викликав пізніше..." [14, с.227].

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що вперше в історії вітчизняного літературознавства зроблена спроба довести, що Р. Кіплінг зміг створити образ Індії з особливостями національного колориту: мови, природи, культури, історії, релігії, філософії, - які є вічними, незалежними від Британської опіки. першої половини 20-го століття.

Ступінь дослідженості теми низький, оскільки не можна говорити про повну наукову об'єктивність поглядів критичного напрямку орієнталізму, так як усі його відомі представники (Е.Саїд., С.Сулері, М. Лата, Г. Бгабга, С. Хуссейн, С. Каплан, Дж. Сваті, А. Дірлік, М. Пратт та ін.) вихідці країн Сходу, які упереджено сприймали будь-які спроби європейців аналізувати життя та звичаї іншої цивілізації. Однобічно трактуючи Р.Кіплінга як "барда британської імперії, нездатного змінити свої погляди", в якій оболонці вони б ні містилися, вони праві в тому, що Р.Кіплінг, як представник певної історичної епохи, культивував імперіальний світогляд патріота своєї держави (як у вірші "IF"). Але ж саме йому належать слова із "Балади про Схід та Захід": "... що - плем'я, батьківщина, рід, якщо сильний із сильним на краю Землі встане!" [5, с.277], які свідчать про зміну традиційного орієнталістського погляду.

Новизна нашого погляду на творчість Р. Кіплінга в тому, що ми намагаємось представити, як за допомогою створення образу Індії в поезії та прозі автор наближається до розколу традиційних ідей письменника-імперіаліста і суперечить основним положенням постколоніальної критики імперіалізму.

Теоретичну основу дослідження складає напрям сучасної постколоніальної критики - орієнталізм, заснований Е. Саїдом присвячений дослідженню країн Сходу. Відомий критик аналізує твори європейських письменників на певних етапах побудови колоніальних систем імперіалізму і згідно хронології та проблем, яких торкаються автори, класифікує їх як "твори раннього орієнталізму", власне "орієнталістські твори" та "твори пізнього орієнталізму", які наближаються за своєю структурою та проблематикою до постколоніальних. Серед британських авторів першої половини двадцятого століття Р. Кіплінг

та Е.М. Форстер, як представники власно орієнталізму, займають центральне місце. "Орієнталіст не міг збагнути, що двадцяте століття викликало істотні зміни на Сході, що лідери Сходу (такі, як Бен Ладен), перейняли досвід усіх своїх попередників, що більша свобода розвитку сформувала кращі умови майбутнього своїх країн, що на Сході люди стали самовпевненішими і, можливо, трохи агресивнішими" [3, с.556]. А в світі сучасних подій ці слова Р.Кіплінга звучать як пророцтво і закликають знаходити компроміс між державами, впроваджуючи діалог цивілізацій, щоб співіснувати без війн і конфліктів, поважаючи одна одну як рівну собі.

Крім того, поєднавши майстерність письменника та журналіста, Р.Кіплінг зобразив Індію "поза часом", представив її "цікавою, вартою уваги" для усіх кіл читачів Заходу. Як зазначають Чаудхурі, С. Хуссейн і С. Сулері, "Р. Кіплінг завдячував розвитком прогресивних ідей стосовно Індії не тільки тим, що народився в Бомбеї, а ще тим, що успадкував як від свого батька "відчуття культурного минулого Індії", так і від своєї матері "більшою часткою художню свідомість пре-рафаелітів". Бурхлива реакція на останню змусила письменника вже в ранньому періоді творчості посилити "тенденцію до більш філістимлянських чеснот" [12, с.738] – жадібності, лицемірства, споживацької культури, прагматизму, некомпетентності в різних сферах знань, які він так майстерно висміював в своїх ранніх іронічних творах журнальної збірки "Схід є Схід". Існують натяки на споживацьку культуру, чи дух комерції, дев'ятнадцятого століття як в коментарі Гессе, так і Рігнолла. Цим духом була пронизана торгівля не тільки в економічній житті, але й в оповіданнях багатьох англійських письменників кінця дев'ятнадцятого століття, як зазначив Р.Кіплінг, прибувши в Лондон в 90-х роках. "Визнання, - як казав Р.Кіплінг, - свого заняття письменника-журналіста – це визнання ринкових відносин та стосунків купівлі-продажу, які характеризують літературне середовище кінця XIX-го століття" [13, с.450]. У відгуку на пораду Гобінди у передмові до антології "Останній гандікап" Р.Кіплінг "підкреслює комерційну свідомість маси... бо коли гроші вже заплачені, то це повне право читача змінювати казку за власним сценарієм.... Чи слід мені тоді писати книгу, що вийде в світ на ваш розсуд?" - заявляє письменник [11, с.498]. Дж. Рігнолл, у свою чергу, стверджує, що існує близький зв'язок між бродягою та споживацькою культурою дев'ятнадцятого століття, який висвітлює важливу спорідненість між споглядачем та читачем. Тоді не тільки споглядач і

реалістичний роман є результатом комерційної культури дев'ятнадцятого століття, але й роман сам по собі є предметом споживання, представляє в ролі споглядача імідж самого споглядача, від якого він залежить" [11, с.498].

Без сумніву, головне місце в романі "Кім" для створення образу Індії посідають Кім, задіяний в "Великій Грі", чи в Британській розвідувальній службі, а також Тешу Лама, який схиляє до пошуку Священної Річки (the Healing of the Arrow River) і "маленького друга усього світу", щоб звільнитися від Колеса Усього Сушого (the Great Wheel) на Сході чи тягара повсякденного життя на Заході. Зв'язок між Кімом, який перетворився на "челу", чи учня "лами", "слідуючи шляхом" (the Way, the Gates of Learning), безперечно центральний, він алегорично передає діалог між Сходом та Заходом. Кім наділений мистецтвом перевтілення на рівні "даси" (просвітленого в трансцендентальній філософії буддизму) і відчувається комфортно в будь-якій середовищі. Він з легкістю переходить від однієї системи цінностей до іншої, чи від одної віри до іншої, розмовляючи і розуміючи всі місцеві мови і діалекти (Bengali, Hindu, Urdu, Pathan, Saddhu). В тексті є численні приклади різних діалектів і стилів мовлення, але ж такі фрази релігійного походження, як: "Om mane pud me hum!" "Hai mai!" "Allah kerim!" - навіть не потребують перекладу, "оскільки молитва-звернення до Бога універсальна, оскільки адресована Всесвіту", за думкою лами [9].

Р. Кіплінг підкреслює якості хамелеона в характері Кіма, який міг успішно переходити від одної "касти" до іншої, від "раджів" до жебраків. Низкою проходять перед читачем образи героїв і героїнь різних каст індійського суспільства: ash-smeared fakirs, guru, lamas, pahari (hillmen), sahibs, bazaar boys, kunjri, thieves, babus, bhungi, kala admi, jhampanis, sikhs, moslems, mullahs, jumalee, jullalee, maharanees, bairagis, ascets (the Seekers) and shikarris ... [9] - а серед них зустрічаються як "jagi" - з паганою вдачею, так і "jogi" - добрі, "світлі, чи святі" люди.

Після довгих років перебування в Індії Кіплінг стверджує, що "sahibs" не старіють, подібно європейцям, оскільки "вони, навіть дідусі і бабусі, танцюють і співають, як діти" [9]. Крім того, традиційно для лікування індійці використовують трави, які ми, європейці, вважаємо наркотиками: "sina" (залежить від активності луни, заспокоює, пом'якшує характер різких, злих сахібів); "arplan" (китайське зілля, яке дарує вічну молодість); "saffron" (кашемірський засіб підтримання сили); "salep" і "mirth" (магічні трави з Кабулу) [9].

Індійці також з давніх давен вірили у цілющу силу каменів і металу і виробляли з них амулети, які б оберігали своїх господарів. Неможливо уявити ж одного міста на Сході, де не було б антикварної крамниці з речами, привезеними звідусіль, яка створює надзвичайно казкову, магічну атмосферу для відвідувачів. Хазяїн одної з таких крамниць, Lurgan Sahib, в романі "Кім" вміє навіть лікувати дорогоцінне каміння. Виявляється, кожен може відновити колір бірюзи ("tarkeean") чи вилікувати опал, але тільки він володіє мистецтвом зцілення, наприклад, перлини.

Особливо тепла, немов "домашня" атмосфера створюється в романі завдяки багатому словам-реаліям індійського повсякденного життя, побуту. Звичайні індійці не уявляють свого життя без овочевого "карі" і "шафрону" (фар-бованого рису з Кашемиру), "мигдального сиру" ("almond curd") і цукерок - "sweetmeats"; туніки з особливим орнаментом - "turmeric"; щільно зав'язаного тюрбану; "чатіс" - кувшинів для води; "кілти" - корзини з червоною кришкою зверху; окурювання домівки миртою, розмарином, м'ятою; "паланкіну" - засобу для переміщення (як ноші з кабінкою); амулетів, особливо зі срібла, - "hawa-dilli" - для здоров'я серця; без танців і співу "sitari" (професійних танцівниць) у місцях відпочинку - "ragaas" і багато інших речей.

Р. Кіплінг особливу увагу приділяє історичним, релігійним і філософським пам'яткам Індії, які невід'ємні від повсякденного життя індійця. В тексті присутні численні назви міст, наприклад: Камакура (the Soul of All the East), Махабодха, Будхі Гайя - "мекк" (святих міст для паломників-буддистів); міст, де знаходяться численні храми буддизму: Кусінагара, Капілавасту, з численними буддійськими і греко-буддійськими статуями (Buddhist "stupas" and "viharas"), Каши (Бенарес), де знаходиться храм Тіртханкар, Кулу, Лахор, з храмом Св. Ксав'єра.

Для кожного індійця, як відмічає Р. Кіплінг, знайомі з дитинства священні імена богів ("dewas"), які створив процвітаючий індійський народ у свою золоту добу: Шива, який усміхається і танцює, руйнуючи все навкруги; Вішну з посмішкою сновидця, чії руки відтворюють новий, молодий, чудовий блискучий світ, і життя відновлюється; Бодхісатва, чи Салія Муні, чи Ананда, - вищі боги; Гунга - спокотує гріхи; Бхумія - охороняє домівку і землю.

Крім того, здатний страждати і розумний народ, Індії знайшов для усього трагізму та усієї краси світу неперевершені притчі, в яких боги, граючи, то розтоптують, то відтворюють світ. Ця Східна модель побудови всесвіту виникла в

Індії ще до нашої ери, за кілька тисячоліть, і буде існувати в свідомості індійців незалежно від впливу європейської влади.

Автор наводить багато прикладів легенд, прислів'їв, приказок, сталих виразів, ідіом, пов'язаних з історією, філософією, релігією індійського народу і його побутом. Наприклад, особлива місія Кіму була надана від народження, оскільки ця подія, згідно індійського релігійного і філософського вірування, співпала з Годиною Червоного Бика (the Red Bull against Irish Green). Це особливий часо-просторовий момент в історії Індії, - він містить магічне для індійців число "п'ять", символ священної тварини - корови (а Holy Cow), красний колір - колір водночас сили, енергії та боротьби, боротьби за незалежність Індії, оскільки Бик з'являється на лузі саме "ірландського зеленого" кольору (символ боротьби за незалежність Ірландії від Великобританії). Інший приклад - це притча - "Jataka"- про звільнення тільцем(Бог)слона (Ананда в інд. міфології) із залізним обручем на нозі. Ця притча подібна християнській легенді про пастуха, який рятує свою вівцю, що заблукала.

Зі злим духом жінки - Churel - самотній мандрівник може випадково зустрітись на дорозі. Згідно індійського вірування, дух цієї жінки мандрує пустельними шляхами і загрожує людям муками. Виявляється, більш за все її бояться бенгальці - вони боягузи, як зайці, - згідно індійської приказки, "Бог водночас створив бенгальців і зайців"[9].

Легенда про Священну Річку Стрілу займає центральне місце в романі "Кім". Тешу Лама бачить свою місію гуру, як стати просвітленим, у тому, щоб разом із Кімом, "челою", пройти важкий шлях до Цілющого Джерела духовного життя кожного лами. Щоб позбавитись тягара матеріального життя (the Great Wheel), символи якого - Вепр (незнання), Змія (злість) і Голуб (хіть) - основні людські вади, найтяжчі гріхи в буддійській вірі - і отримати свободу для власної душі та душі "чели", треба пірнути у води Священної Ріки.

Саме шляхом постійної медитації, спілкуючись з Природою, досягається, згідно індійської філософії, стан досконалості духу. Індійське прислів'я стверджує: "Who goes to the hills, goes to his mother" [9], а приказка вторить: "хтось обирає пагорби, а комусь рідне море" [9]. Саме тому, про казковість природи Індії Р. Кіплінг розповідає майже на кожній сторінці роману, використовуючи усі можливі види мовних "тропів" художнього стилю. Автор згадує про ліси, пагорби, долини, неповторної краси, загадкові і таємничі, яким індійці поклоняються немов ідолам ("worshipped as

devils"), а рівнинам - немов божествам чи святим ("treated as holy men") [9], про вічний сніг у горах Тибету ("eternal snow"), де природа настільки прекрасна, що може бути храмом лише для безсмертних богів, а не для гріховних людей ("Suerly, the Gods live here! This is no place for men!") [9]. Тешу Лама, розповідає про Індію як країну безкрайнього моря, зелених пагорбів, кришталеву чистого повітря ("diamond air"), в якій, кажучи прислів'ям, "рівнина й виховує, рівнина й вигодовує" ("...plains-bred and plains-fed..."); в якій він, самотній аскет, подорожує нескінченими шляхами, а "поривчасті морські вітри, гострі, немов kindжали, зрізають тягар років з плеч" ("the knife-edged breezes which had cut the years off my shoulders") [9]; а скількох безпритульних сахібів врятували ліси і долини, прийняли у своє лоно ("forests and valleys took to their bosom") [9].

Підводячи підсумок дослідження про створення образу Індії в поезії та прозі Р. Кіплінга, можна стверджувати, що за допомогою мовних реалій, тропів, власних назв історичного та релігійного змісту, фольклорних, філософських та міфологічних знань, письменнику вдалося створити образ Індії з її безмірним до-британським минулим, що це минуле завжди залишалось і в теперішньому. Все це свідчить про необхідність зміни традиційного погляду на автора як представника орієнталізму в постколоніальній критиці. Р.Кіплінга можна сприймати неоднозначно, але він твердо визнавав безмірність до-британського минулого Індії, що це минуле завжди залишалось і в теперішньому. Саме тому це людині Імперії, але в душі космополіту Р.Кіплінгу належать слова - пророцтво, що звучать як попередження людству на межі століть, які є епіграфом роману "Кім":

На страшний суд йти і вам,
Чужий не зневажайте храм,
Де Будді курять фіміам
Язичники в Камакурі! [4, с.307]

І це не тільки звернення до Британської Імперії, яка зруйнувала те, що створив інший, до того процвітаючий індійський народ у свою золоту добу."

Як писав Г. Гессе в своєму романі "Гра в бісер": "... світ, як зображують його давньоіндійські міфи, починався божественно, блискуче, по-весняному прекрасно, "золотою добою", але потім він захворює і занепадає, він грубішає і зубожіє, а наприкінці чотирьох наступних століть зріє для того, щоб його знищив, розтоптав Шива, який усміхається і танцює. Але на цьому справа не закінчується, все починається знову посмішкою сновидця Вішну, чії руки відтворюють новий, молодий,

чудовий блискучий світ. Вражаюче: з жахом і соромом дивлячись на жорстоку гру світової історії, на Вічне Колесо жадності та страждань, побачивши та зрозумівши тягар суцього, жадність та жорстокість людини і водночас її прагнення пізнати істину, її глибоку нудьгу за чистотою, гармонією, цей, як не один, то може інший, здатний страждати і розумний народ, знайшов для усього трагізму та усієї краси світу ці неперевершені притчі, - в яких боги, граючи, то розтоптують, то відтворюють світ” [1, с.14]. Ця Східна модель побудови всесвіту виникла в Індії ще до нашої ери, за кілька тисячоліть, і буде існувати в свідомості індійців незалежно від європейської влади, що намагається тиснути на політику, релігію, філософію народів інших країн за концепцією, яка дуже швидко переходить у расизм. Тому Р. Кіплінг закликає людство бути гуманним, виконувати принципи єдиного для всіх, Вищого Закону, будь-то Коран, чи Біблія, чи Веди, а інакше на всіх чекає безславний кінець. Індійське прислів'я звучить як застереження головному герою оповідання “Тавро звіра”, який знехтував святинею храму:

“Хто знає, чиї боги могутніші – твої чи мої?” Риторичним запитанням звучать слова космополіта Р. Кіплінга з “Балади про Схід та Захід”, які він вистраждав на шляху своєї творчості:

О, Захід є Захід, Схід є Схід, і з місць вони не зійдуть,

Поки не предстане Небо із Землею на Страшний Господній Суд,

Але нема Сходу й Заходу нема, що – плем'я, батьківщина, рід,

Якщо сильний із сильним, обличчям до обличчя на краю Землі встане!

[5, с.277]

Євангеліє вчить: “Багато званих, та мало за поклонанням”, а мудрість Сходу вторить: “Багато носять одіяння, та не багато слідуєть шляхом” [6, с.248]. Літературна спадщина Р. Кіплінга свідчить про те, що цей талановитий письменник хоча і мав певні “орієнталістські” упередження, але зміг як пророк передбачити розвиток конфлікту між Сходом та Заходом наприкінці двадцятого століття. А шлях до його вирішення ми можемо знайти, якщо виділимо

Література

1. Гессе Г. Гра в бісер. – К.: Либідь, 1991. – 284 с.
2. Зверев А. Завещание Р. Киплинг // ИЛ. – 1992. – №1. – с. 104-111.
3. Зубрицька М. Антологія світової критичної думки ХХст. – Львів: Літопис, 1996. – 636 с.
4. Киплинг Р. Восток есть Восток. – М.: Худ. лит., 1991. – 462 с.
5. Киплинг Р. Рассказы и стихотворения. – М.: Худ. лит., 1989. – 368 с.
6. Салганик М. Относительность прошлого. ИЛ. – №9, 1993. – С. 244-248.
7. Шахова К.О. Література Англії ХХ ст. – К.: Либідь, 1993. – 400 с.
8. Frank Kermode & John Hollander Modern British Literature. – N.X.: Ox. Un-ty Press, 1973. – 713 p.
9. Kipling R. Kim. – London: Penguin Books, 1994. – 287 p.
10. R. Kipling's Verse Definite Edition. – London: Hodder&Stoughton, 1987. – 845 p.
11. Kipling R. Poems. Short Stories. – М.: Raduga Publishers, 1983. – 564 p.
12. Sampson G. Cambridge History of English Literature – Cam. Un-ty Press, 1995. – 979 p.
13. Wolfreys J. Literary Theories, A Reader and Guide. N.Y. Un-ty Press, Wash. Sq, N.Y., 1999. – 672 p.
14. Said E.W. Culture and Imperialism. – L.: Vintage, 1994. – 444 p.
15. Suleri S. The Rhetoric of British India. – The University of Chicago Press, Chicago, 1992. – 230 p.